

Муссоліні

КУПИТИ

Спільне видання з видавництвом «Ніка-Центр». Жоден політичний діяч двадцятого століття не мав такого впливу на історичну пам'ять і уяву італійців (і не тільки), як Муссоліні. Чи уособив він типову італійську долю, як це часто стверджували дослідники? Харизматичний народний лідер, Людина Провидіння, зрадник справи, пристрасний мужній коханець, новий Цезар – скільки різних проявів! На догоду найвибагливішого читача автор книжки «Муссоліні» Алессандро Кампі зібрав і врахував усе розмаїття та суперечливість образів, які залишились і нашарувались у підґрунті колективної пам'яті не одного покоління. Просте походження, бродяжницька та бунтівна молодість, потайні та розпусні любовні пригоди, еміграція та голод, пристрасні й нестримні політичні баталії, хоробрість у воєнних справах, арешти й ув'язнення, діти та пасинки, воєнні тріумфи, віддана дружина й молода коханка, інтриги можновладців проти нього, воєнні розгроми, зрадництво послідовників, а відтак народний глум і наруга над тілом – усі ці факти біографії диктатора становлять основу міфу і антиміфу про Муссоліні. Для широкого кола читачів, зацікавлених аналізувати тенденції та проводити паралелі, щоб зрозуміти перебіг історії загалом.

Алессандро Кампі

МУССОЛІНІ

PRINCIPES
NATIO
TEMPUS

Alessandro Campi

MUSSOLINI

Алессандро Кампі

МУССОЛІНІ

Львів
Видавництво Анетти Антоненко
Київ
Ніка-Центр
2020

УДК 929Муссоліні
К18

Переклад з італійської Ганни Залевської

Кампі А.

К18 Муссоліні / Алессандро Кампі ; пер. з італ. Г. Залевської. – Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2020. – 200 с.

ISBN 978-617-7654-38-3 (Видавництво Анетти Антоненко)

ISBN 978-966-521-742-8 (Ніка-Центр)

Жоден політичний діяч двадцятого століття не мав такого впливу на історичну пам'ять і уяву італійців (і не тільки), як Муссоліні. Чи уособив він типову італійську долю, як це часто стверджували дослідники? Харизматичний народний лідер, Людина Провидіння, зрадник справи, пристрасний мужній коханець, новий Цезар – скільки різних проявів!

На догоду найвибагливішого читача автор книжки «Муссоліні» Алессандро Кампі зібрав і врахував усе розмаїття та суперечливість образів, які залишились і нашарувались у підґрунті колективної пам'яті не одного покоління. Просте походження, бродяжницька та бунтівна молодість, потайні та розпусні любовні пригоди, еміграція та голод, пристрасні й нестримні політичні баталії, хоробрість у воєнних справах, арешти й ув'язнення, діти та пасинки, воєнні тріумфи, віддана дружина й молода коханка, інтриги можновладців проти нього, воєнні розгроми, зрадництво послідовників, а відтак народний глум і наруга над тілом – усі ці факти біографії диктатора становлять основу міфу і антиміфу про Муссоліні.

Для широкого кола читачів, зацікавлених аналізувати тенденції та проводити паралелі, щоб зрозуміти перебіг історії загалом.

УДК 929Муссоліні

Переклад за виданням:
Alessandro Campi *Mussolini* ISBN: 88-15-07912-2

ISBN 978-617-7654-38-3 (Видавництво
Анетти Антоненко)
ISBN 978-966-521-742-8 (Ніка-Центр)

© 2001 by Società editrice il Mulino, Bologna
© Переклад. Г. Залевська, 2020
© Видавництво Анетти Антоненко, 2020
© Видавництво «Ніка-Центр», 2020

ЗМІСТ

Вступ.....	9
Частина перша. МІФ І АНТИМІФ.....	15
Міф про Муссоліні	15
Антиміф про Муссоліні	33
«Роман Беніто».....	43
Частина друга. ІТАЛІЙСЬКИЙ ФАТУМ?.....	53
«Людина долі»	53
Муссоліні як італійський архетип	60
Муссоліні-антиіталієць	69
Фашизм чи «муссолінізм»?.....	73
«Сучасна» особистість	80
Частина третя. МІФ ПРО РЕВОЛЮЦІЮ	87
«Революційне завзяття»	87
«Революціонерами народжуються».....	94
Від активіста до лідера соціалізму	101
Шлях до націонал-соціалізму.....	107
Частина четверта. «ВЕЛИКА ВІЙНА» ТА ЗАНЕПАД ЛІБЕРАЛЬНОЇ СИСТЕМИ.....	113
Війна у витоках фашизму	113
Інтервентизм і війна	116
Післявоєнний період і народження фашизму.....	128
«Революційний реалізм»: фашизм при владі.....	138
Частина п'ята. ЕПОХА ДИКТАТОРІВ	149
Падіння демократичних режимів.....	149
Народження диктатури	154

Зміст

Шлях Муссоліні до тоталітаризму	163
Зіткнення цивілізацій.....	170
Занепад і «прокляття пам'яті»	176
Епілог.....	183
Бібліографічна примітка	185
Про автора.....	187
Іменний покажчик	189

Присвячується Марії Крістіні, як завжди

ВСТУП

Здається, це було дуже давно, проте минуло замало часу, щоб згадувати Муссоліні, уникаючи помилок: дочекаймося 1999 року, якщо він прийде.

(Гвідо Черонетті)

Розповідаючи про пригоди «тіла дуче» і розмірковуючи про присутність Муссоліні *post mortem* в уяві та пам'яті італійців, Серджьйо Луццато показав, в яких складних віртуальних умовах виживає фашистський лідер¹ на теренах сучасної Італії. Його «посмертну живучість» забезпечують документальні фільми того часу, що транслюються в телевізійних програмах, дрібна торгівля *атрибутикою* та сувенірами, що спокійно квітне серед антикварів у багатьох містах Італії, невпорядкований веб-сайт (<http://www.mussolini.it>), патетичні вислови, що невтомні «паломники до дуче» (часто це зелена молодь, зовсім не знайома з історією) досі залишають у журналі відгуків склепу Сан-Касіано, а також успіх декількох присвячених йому книжок². Відтоді як у січні 1995 року Італійський соціальний рух (Msi) перетворився на Національний альянс (Alleanza nazionale), нікого вже начебто не цікавить його політична спадщина та духовний заповіт. Когорта тих, хто «ностальгує» за дуче, невпинно скорочується з очевидних і сумних причин вікового й біологічного характеру.

Однак, за словами того ж Луццато, останні роки показали, як мало потрібно – кадри військової кінохроніки *Combat film* по телебаченню зі сценами Муссоліні на площі Лорето, ідея організувати виставку, присвячену муссолінівській іконографії³, пропозиція зробити з рідного будинку дуче історичну пам'ятку у вільному доступі, дотепні витівки політиків, налаштованих на дешевий епатаж (один подарував своїм колегам парламентарі-

ям годинник із зображенням диктатора на циферблаті, інший ушанував своїх виборців календарем із Муссоліні), – щоб через ставлення до революціонера з Предаппіо оживити в пам'яті давні розбіжності та показати, наскільки в сьогоднішній Італії бракує єдиного й однорідного бачення нашого недавнього історичного минулого, яке було б для всіх однаково прийнятним і зрозумілим.

Насправді, зв'язок Муссоліні з поняттям італійської ідентичності до сьогодні викликає суперечки і не має чіткого тлумачення, хоча після смерті дуче минуло понад п'ятдесят років, і ми живемо в країні, де потроху вгамувалися породжені громадянською війною розмежування, які значним чином зумовили життя Італії республіканського періоду. Інд्रो Монтанеллі*, доволі чуттєва до коливань громадської думки людина, яка щоденно отримує листи та коментарі, що так чи інакше закінчуються роздумами про дуче і фашизм незалежно від статі та віку авторів, нещодавно припустив: «В Італії Муссоліні завжди на сцені: ми начебто не можемо його позбутися»⁴. Схожі думки висловив Гвідо Черонетті, не менш чутливий до колективних настроїв автор: «На тих дротах, що торкаються Муссоліні, як і раніше, висока напруга»⁵.

Чому складається враження, що тінь дуче й досі проектується на італійське сьогодення? Напевно, відповідь треба шукати в тих шляхах, якими крокувала історична пам'ять країни, протягом десятиріч накопичуючи стереотипні зображення диктатора, адже вона коливалася між двома крайнощами: з одного боку, поблажливість, *pietas*** і зведення до буденного рівня, а з іншого – демонізація, карикатура та моральне таврування.

---

* Інд्रो Монтанеллі (1909–2001) – італійський журналіст та історик. Одна з центральних постатей італійської міжнародної журналістики, іноземний кореспондент з 70-річним стажем, брав інтерв'ю, зокрема, в Ейнштейна та Гітлера, автор понад 100 книжок, перша з яких вийшла в 1935-му, а остання – в 2001 році. До останніх днів життя працював у газеті «Corriere della Sera»: з 1995 року вів щоденну колонку листів, відповідаючи на один лист щодня. – Прим. ред.

** Милосердя (лат.). – Прим. перекл.

Залежно від обставин він з'являвся в уяві італійців сином коваля, революціонером-ідеалістом, кривавим тираном, дрібним фрустрованим містянином, Людиною Провидіння, великим комедіантом у вічному пошуку сцени, людиною з народу, новим Цезарем, пристрасним мужнім коханцем, суцільним зрадником, харизматичним лідером, Ангелом Миру, великим державним діячем, відмінним посередником, неперевершеним реформатором італійської політики. Розуміння його відносин з історією Італії та італійською ментальністю й дотепер становить проблему саме через такий набір спрощень і заялжених істин, через той факт, що судження італійців про Муссоліні за весь період від початку його політичної кар'єри до нашого часу – а це майже вісімдесят років історії батьківщини – зумовлено факторами, схематично визначеними на наступних сторінках як: а) «міф про Муссоліні», що виник у дофашистську епоху, сягнув кульмінації за часів режиму, а потім розбився вщент після поразки у війні та все ж таки залишився активним в національній пам'яті, в тому числі на довгі роки існування республіки; б) «антиміф про Муссоліні», що також народився в дофашистську епоху як продукт політичної культури антифашизму, набув широкого розповсюдження та став домінуючим мотивом будь-якого офіційного дискурсу в післявоєнні роки; в) «роман про Беніто», так би мовити, баналізація постаті в романтичному, фамільярно-сентиментальному або іншому ключі, що часто характеризує муссолінівську літературу, зокрема після 1945 року.

Розуміння взаємин між дуче та соціокультурною ідентичністю італійців ускладнюється також через низку інших, проте дуже вагомих факторів: фаталістичність образу Муссоліні, яку виплекали представники основних напрямів національної політичної культури; переконання в тому, що він становив собою досконале втілення італійського характеру – як в добрих, так і в хибних справах; зведення реалій фашизму до особистості його засновника.

Для того щоб з історичною неупередженістю дискутувати на тему Муссоліні, аналізуючи його роль в італійській історії та місце, яке він посідає в уяві італійців, треба звільнитися від

купи суперечливих образів, що осіли, розшарувалися та викристалізувалися в надрах нашої колективної пам'яті, вони надто часто і надто довго зумовлювали політичну культуру країни, публіцистику й власне історіографічні дослідження. Це означає – розглянути постать і дії Муссоліні винятково в історико-політичній площині, що ми і зробимо на сторінках цієї книги, адже, за нашим глибоким переконанням, тільки таким шляхом можна досягти належного розуміння його непростого зв'язку з італійською історією. У такій перспективі Муссоліні треба сприймати не як фатум нашої історії, не як утілення звичаїв і глибокої сентиментальності італійців, а радше як спадкоємця та, безумовно, аутентичний прояв політичної культури, ідеологічних традицій та ідеалістичних рухів, що глибоко вкоренилися в нашій національній історії постунітарного періоду на тлі відторгнення цінностей і інструментів ліберальної демократії. Як і багато інших представників цього покоління, він вигартовував свій характер в окопах, у дусі війни; політик-революціонер, піднесений мрією про національну міць і утопічними амбіціями про можливість переробити людей та історію; засновник не тільки фашизму, а й справжньої релігії століття, яка набула власних речників і прихильників навіть за межами національних кордонів. Загалом, надмірний, екзальтований і все ж таки типовий прояв унікальної доби, унікальних почуттів, звичаїв, інтелектуального клімату, іншого (на тлі сьогодення) бачення політики, свободи, людських стосунків і власне життя; головна дійова особа на певному етапі італійської та європейської історії – епоха ця давно минула, проте не пішла з нашого життя, і саме завдяки цій епосі з усіма її вадами та перевагами ми стали тими, ким є зараз.

Примітки

- ¹ Див. S. Luzzato, *Il corpo del duce. Un cadavere tra immaginazione, storia e memoria*, Torino, 1998, pp. 225-235.
- ² До переліку, запропонованому С. Луццато, можна додати торгівлю молодим червоним вином у пляшках з етикетками, на яких з'являється Муссоліні в певних найвідоміших позах. В Італії їх мож-

на знайти скрізь, як і пляшки із зображенням Сталіна, Гітлера та Че: прояви *par condicio** занадто вульгарної історичної пам'яті.

- ³ Каталог виставки, організованої комуною Серавецца в липні–жовтні 1997 року, було опубліковано за редакцією G. Di Genova: «*L'Uomo della Provvidenza*». *Iconografia del Duce 1923-1945*, Bologna, 1997.
- ⁴ I. Montanelli, *Se gli Alleati avessero catturato Mussolini...*, у газеті «*Corriere della Sera*» від 8 вересня 1999 року.
- ⁵ G. Ceronetti, *Lo scrittore inesistente*, Torino, 1999, p. 93.

---

* Рівною мірою, однаково (лат.). – Прим. перекл.

ЧАСТИНА ПЕРША

МІФ І АНТИМІФ

Міф про Муссоліні

Тлумачення постаті Муссоліні й розуміння його ролі в італійській історії та колективній пам'яті італійців досі ускладнюються через так званий міф про Муссоліні, а конкретніше через те, як неохоче і повільно досліджувався цей міф, зважаючи на численність форм і проявів, на усе розмаїття його політико-культурних та соціально-антропологічних витоків.

Тема дійсно дуже делікатна: вона примушує замислитися над відповідальністю інтелектуальної верстви італійців початку століття за створення та поширення цього міфу, адже в одній з дискусій Аугусто Дель Ноче стверджував, що «міф про Муссоліні як космополітичну історичну постать було збудовано камінець за камінцем інтелектуалами нової італійської культури. [...] Не сам він створив міф про себе: він повірив нам»¹.

Майже двадцять років поспіль дуче в Італії був об'єктом справжнього колективного культу, не позбавленого в певних своїх проявах містичних і релігійних рис. За роки його режиму тисячі італійці уособлювали в ньому образ рятівної влади: фашистські активісти нижчого рангу та «ієрархи», інтелектуали та державні службовці будь-якого рівня, пересічні громадяни та студенти довгий час відчували майже фідеїстичний* зв'язок із ним десь на межі між найщирішою відданістю та справжнім поклонінням. Багато хто вважав його живим символом наці-

---

* Фідеїзм – релігійний світогляд, що ґрунтується на переконанні у вищості віри над розумом. – *Прим. ред.*

онального визволення, найвищим утіленням держави та батьківщини, політичним і духовним провідником. Були й такі, що, навіть не відчуваючи особливої симпатії ані до фашизму, ані до його засновника, за роки перебування Муссоліні при владі однаково визнавали неординарні, властиві лише йому політичні якості та заслуги.

Можна навести безліч прикладів харизматичної привабливості Муссоліні для більшості італійців як за його життя, так і після смерті, прикладів пристрасного, ледь не фізичного зв'язку, що об'єднував лідера і народ, – прикладів, що залишилися в мемуарах, журналістських матеріалах, усних і літературних свідченнях, архівних досліджах і поліцейських рапортах. Для нашого дослідження вистачить декількох влучних цитат, починаючи з дуже символічного вислову Джузеппе Боттаї – ієрарха із видатними політичними та інтелектуальними якостями, який резюмував свої довгі відносини з Муссоліні так: «Любов, вірність, відданість» – три почуття, народжені в переконаності, що «Вождь – це все в житті людини: початок і кінець, причина і ціль, пункт відправлення і пункт призначення», і в гіркій констатації факту: «якщо він впаде, всередині утвориться гнітюча самотність»². Екзальтоване поклоніння вбачається також у мемуарах Джованні Джуріаті, секретаря НФП (Національна фашистська партія) у 1930–1931 роках:

Я служив Муссоліні [...], тому що був упевнений: він – людина видатних, навіть безпрецедентних із певного погляду якостей. За перших років його правління я навіть вважав, що сам Господь покликав його відновити мою батьківщину та забезпечити їй гідну долю³.

Не менш показовим є свідчення Віталіано Бранкаті про інтерв'ю-бесіду з диктатором у червні 1931 року. Тут відчувається вплив, який Муссоліні був здатен справляти на більшість своїх співрозмовників, це підтверджують і численні свідчення, аналогічні вислову сицилійського письменника.

Двері [...] відчиняються, і я бачу Муссоліні.

Весь зал навколо нього блищить – підлога, темні меблі, стіни, і на мить складається враження, що цей зал прагне його віддзеркалити. Але його фігура виглядає занадто великою, самотньою, єдиною в залі посеред марних відблисків, посеред даремного прагнення навколишніх речей відобразити його.

[...]

А ось і він, з'явився Муссоліні – в своєму легкому жакеті, лунає його щирий спокійний голос. У цей момент він відпочиває від справ, які планує зробити в цьому світі. Сьогодні вночі він спатиме міцним юнацьким сном; але його завтрашні дії в руках Провидіння. І оскільки як італієць і письменник я також візьму участь у вихорі та величі завтрашнього дня, я дивлюся на його лице і, незважаючи на спокій і простоту, на якусь мить вбачаю в ньому неоголошену бурю, суворість прийдешнього⁴.

За роки режиму масовим явищем стала практика листування з Муссоліні, люди надсилали йому листи, клопотання та скарги, довірчі папери, старанні звіти, анонімні доноси та приватні звернення. Таке листування було частиною шкільної освіти*, але, крім цього, воно стало чи не найщирішим історично значущим свідченням майже конфіденційних, спільницьких, довірчих стосунків між дуче та більшістю італійців (ідеться не тільки про жінок і дітей або представників нижчих і відсталих верств, як довго вважалося, а й про італійців усіх соціальних рівнів). Варто згадати відому статтю Оріо Вергані, написану в 1936 році. Аналізуючи зміст майже п'ятисот послань, які щодня надходили дуче і ретельно сортувалися робітниками його приватного секретаріату, автор пояснює, хто та з яких причин зазвичай звертався до нього.

---

* Ідеться про те, що школярі були змушені під керівництвом учителів писати листи до Дуче, що вважалося за складову виховання «нової людини». – *Прим. перекл.*

Коли ми пишемо до Муссоліні?

Не всі, але майже всі такі листи пишуться в сумний час життя. Ви шукали допомоги серед родичів, друзів, знайомих, навіть серед незнайомих. У вас нестерпний біль, треба пережити важкі часи злиднів, пустий обідній стіл, як сказав одного разу Дуче. Коли дивишся навкруги й немає, до кого звернутися, згадуєш про Нього. Хто піклуватиметься, як не Він?

Ви написали Дуче. Чи відповідь Він? [...] Він не зможе прочитати всі листи. Але Він віддав наказ негайно реагувати на звернення, не дізнаючись, чи варта ця допомога його уваги, чи заслугове або не заслугове на допомогу той, хто про неї благає. Він не бажає знати чиєсь минуле. Документів не треба. Дуче знає, якщо людина йому пише, в неї справжній біль, дійсна потреба. Він для кожного довірена особа. І Він допоможе всім у межах можливого⁵.

Однак подібні прояви любові та свідчення довгим часом тлумачились як результат нав'язливої, майже тотальної присутності Муссоліні в житті італійців за часів режиму завдяки вдалій роботі маніпуляторів масовою свідомістю, як наслідок мудро режисованої пропаганди, розгорнутої в типовому стилі всіх диктатур. Міф про Муссоліні нерідко вважається пишномовним, хореографічно насиченим і показовим продуктом так званої фабрики пропаганди⁶. Але за такого підходу недооцінюється міфологічність та ірраціональність, що внутрішньо притаманні фашистській ідеології, під впливом якої діяв Муссоліні, й також не береться до уваги потужність символізму та емоційної складової, в яких черпають потенціал усі авторитарні політичні режими, що спираються на народні маси. В найкращому разі дослідники вважали, що незалежно від того, що це було: екзальтований прояв історичної традиційної поваги італійців до влади, чи підтвердження їхньої природної релігійності (десь на межі марновірства та довірливості), зокрема серед сільського і робітничого населення, чи майстерна побудова пропагандистської машини, що спрацювала мов важіль на віковій властивій італійському народу традиції негативного самосприйняття, але

саме поширення муссолінівського міфу із масштабним застосуванням пропаганди та засобів масової інформації дозволило народові впізнати себе в Муссоліні та розгледіти, хоча й хибно, історичний шанс соціального визволення та політичного оновлення⁷.

Через таку аргументацію дуже довго на закамарках публічних дискусій, що точилися в Італії з приводу Муссоліні та фашизму, залишалися питання, відповіді на які могли б дати логічне підґрунтя для формування більш чіткого історичного судження щодо ролі першого та природи другого: з яких причин міф про Муссоліні так надовго укоренився в таких різних соціокультурних середовищах? Яких конкретних форм він набув? Якими етапами проходив? І головне: чи обмежується цей міф лише роками диктатури?

Міф про Муссоліні проявився у найрізноманітніших історико-політичних контекстах, витримав виклики часу та декілька криз. Діяльність Муссоліні, на відміну (хоч би й часткову) від інших сучасних йому диктаторів, припала не тільки на роки режиму, адже Муссоліні виявив себе не лише в системі фашистської влади, у його житті розрізняються щонайменше три абсолютно різних етапи – соціалістичний, потім інтервентистський*, по суті, фронтовий, і власне фашистський. На кожному етапі він демонстрував різноманітні риси та залучав зовсім різні соціокультурні середовища. Крім того, він спромігся витримати щонайменше три настільки серйозні та глибокі політичні кризи, що кожна з них викликала у сучасників страх неминучого спаду муссолінівської зірки: вигнання з соціалістичної партії в листопаді 1914 року, жорстке протистояння з ватажками сквадристів** після «пакту примирення» між фашистами та соціалістами влітку 1921 року й убивство Маттеотті влітку 1924 року.

---

* Інтервентизм – рух за вступ Італії у війну на боці Антанти. – *Прим. ред.*

** Добровольча міліція національної безпеки, більш відома як чорносорочечники, або сквадристи, – збройні загони Національної фашистської партії в Італії після Першої і до кінця Другої світової війни. – *Прим. ред.*

Кінець безкоштовного уривку.
Щоби читати далі, придбайте,
будь ласка, повну версію
книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ